O‘zbek xalqining axloqiy an’analari

Sevinch Alisher-qizi Ochilova
ochilovasevinch020@gamil.com
Marjona Javlon-qizi Zoyirova
Xurshid Ulmasjonovich Samatov
Samarqand davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek xalqining axloqiy an’analari shakllanishining tarixiy-madaniy va diniy-falsafiy asoslari, ularning jamiyat ma’naviy hayotidagi o‘rni hamda zamonaviy ijtimoiy munosabatlarga ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Islom ta’limotida halollik, adolat, mehr-oqibat, mehmondo‘stlik, ota-onaga hurmat va ijtimoiy hamjihatlik tamoyillarining milliy axloqiy qadriyatlar bilan o‘zaro aloqadorligi yoritiladi. Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy va Abdulla Avloniyning axloqiy tarbiyaga oid qarashlari tarixiy-qiyosiy yondashuv asosida o‘rganiladi. Shuningdek, oila, mahalla va ta’lim muassasalarining axloqiy an’analarni avlodlarga yetkazishdagi ahamiyati hamda globallashuv sharoitida milliy qadriyatlarning transformatsiyasi muhokama qilinadi. Tadqiqotda axloqiy an’analar milliy o‘zlikni anglash, diniy bag‘rikenglik va ijtimoiy mas’uliyatni mustahkamlovchi muhim ma’naviy-madaniy omil sifatida baholanadi.

Kalit so‘zlar: axloqiy an’analar, milliy qadriyatlar, diniy-axloqiy meros, ma’naviy tarbiya, o‘zbek xalqining urf-odatlari, ijtimoiy hamjihatlik, milliy o‘zlikni anglash

Moral traditions of the Uzbek people

Sevinch Alisher-kizi Ochilova
ochilovasevinch020@gamil.com
Marjona Javlon-kizi Zoyirova
Xurshid Ulmasjonovich Samatov
Samarkand State Pedagogical Institute

Abstract: This article provides a scholarly and theoretical analysis of the historical-cultural and religious-philosophical foundations underlying the formation of the Uzbek people’s moral traditions, their role in the spiritual life of society, and their influence on contemporary social relations. It explores the interplay between national moral values and the principles found in Islamic teachings - such as honesty, justice, compassion, hospitality, respect for parents, and social cohesion. The perspectives of

(cc) BY

Yusuf Khos Hajib, Alisher Navoi, and Abdulla Avloni on moral upbringing are examined through a historical-comparative approach. Furthermore, the article discusses the significance of the family, the "mahalla" (neighborhood community), and educational institutions in transmitting moral traditions to subsequent generations, as well as the transformation of national values in the context of globalization. The study assesses moral traditions as a vital spiritual and cultural factor that strengthens national identity, religious tolerance, and social responsibility.

Keywords: moral traditions, national values, religious-ethical heritage, spiritual upbringing, customs and traditions of the Uzbek people, social cohesion, national self-awareness

KIRISH

O‘zbek xalqining axloqiy an’analari ko‘p asrlik tarixiy taraqqiyot, ijtimoiy munosabatlar, diniy e’tiqodlar va madaniy tajribalar asosida shakllangan murakkab ma’naviy qadriyatlar tizimi hisoblanadi. Mazkur an’analar insonlar o‘rtasidagi o‘zaro hurmat, halollik, adolat, mehr-oqibat, mehmondo‘stlik, kattalarga ehtirom va ijtimoiy mas’uliyat kabi axloqiy tamoyillarni o‘zida mujassamlashtiradi. Dinshunoslik nuqtayi nazaridan ushbu qadriyatlarni o‘rganish milliy urf-odatlarning diniy ta’limotlar bilan tarixiy aloqadorligini, ularning jamiyat ma’naviy hayotidagi vazifalarini hamda avlodlararo uzatilish mexanizmlarini ilmiy jihatdan tushuntirish imkonini beradi. O‘zbek xalqining axloqiy madaniyati faqat diniy qarashlar mahsuli bo‘lmasdan, qadimgi turkiy an’analar, mahalliy madaniy tajribalar va islom sivilizatsiyasi ta’sirida rivojlangan.

Markaziy Osiyo xalqlarining axloqiy tafakkuri taraqqiyotida yozma manbalar va mutafakkirlarning ilmiy-ma’rifiy merosi alohida ahamiyatga ega. Yusuf Xos Hojibning XI asrda yaratilgan “Qutadg‘u bilig” asarida adolat, aql, qanoat va davlat boshqaruvidagi axloqiy mas’uliyat masalalari yoritilgan. Alisher Navoiyning 1500-yilda yaratilgan “Mahbub ul-qulub” asarida insoniy fazilatlar, halollik, saxovat, kamtarlik va ijtimoiy munosabatlarning axloqiy mezonlari tahlil qilingan. Abdulla Avloniyning “Turkiy guliston yoxud axloq” (1913) asarida esa tarbiya, ilm-ma’rifat va axloqiy kamolotning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni asoslangan. Ushbu manbalar o‘zbek axloqiy tafakkurining tarixiy taraqqiyotini o‘rganishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Islom ma’rifiy merosida ham insoniy munosabatlarni tartibga soluvchi axloqiy tamoyillarga alohida e’tibor qaratilgan. Qur’oni karimning Nahl surasi 90-oyatida adolat va ezgulik, Isro surasi 23–24-oyatlarida ota-onaga hurmat, Hujurot surasi 13-oyatida esa insonlarning o‘zaro tanishishi va hurmatga asoslangan munosabatlari yoritilgan. Mazkur diniy-axloqiy qarashlar mahalliy tarbiya an’analari bilan tarixan o‘zaro ta’sirlashgan.

(cc) BY

Globallashuv, urbanizatsiya va raqamli kommunikatsiyalar rivojlanayotgan sharoitda milliy axloqiy an'analarni saqlash, ularning zamonaviy ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini qayta baholash hamda yosh avlodga yetkazish dolzarb masalaga aylanmoqda. Shu sababli mazkur tadqiqotning maqsadi o'zbek xalqining axloqiy an'analari shakllanishining tarixiy va diniy asoslarini tahlil qilish, ularning ijtimoiy munosabatlardagi o'rnini aniqlash hamda ma'naviy-axloqiy tarbiyadagi ilmiy-pedagogik imkoniyatlarini asoslashdan iborat.

MATERIAL VA METODLAR

Mazkur tadqiqotda o'zbek xalqining axloqiy an'analari shakllanishining tarixiy-madaniy va diniy-falsafiy asoslarini aniqlash, ularning ijtimoiy munosabatlardagi o'rni hamda avlodlararo uzatilish mexanizmlarini o'rganish maqsadida tarixiy-qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, kontent-tahlil, germenevtik talqin va ilmiy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" (XI asr), Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" (1500), Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" (1913) asarlarida ilgari surilgan adolat, halollik, insonparvarlik, ma'naviy kamolot va ijtimoiy mas'uliyatga oid qarashlar tashkil etdi.

Tadqiqot materiallari sifatida Qur'oni karimning Nahl surasi 90-oyati, Isro surasi 23–24-oyatlari, Hujurot surasi 13-oyati, shuningdek, o'zbek xalqining urf-odatlari, oilaviy tarbiya an'analari va mahalla institutiga oid tarixiy-etnografik hamda dinshunoslik adabiyotlari tanlandi. Tarixiy-qiyosiy metod yordamida qadimgi turkiy axloqiy qarashlar, islom ma'rifiy merosi va jadid ma'rifatparvarlarining tarbiyaviy konsepsiyalari o'rtasidagi mazmuniy aloqadorlik tahlil qilindi.

Germenevtik yondashuv asosida diniy va adabiy manbalardagi axloqiy tushunchalar tarixiy kontekstda sharhlandi. Kontent-tahlil orqali mehmondo'stlik, kattalarga hurmat, mehr-oqibat, halollik va o'zaro yordam kabi qadriyatlarning ijtimoiy vazifalari tasniflandi. Tizimli yondashuv yordamida oila, mahalla va ta'lim muassasalarining axloqiy an'analarni saqlash hamda yetkazishdagi o'zaro aloqadorligi baholandi. Tadqiqot nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo'lib, unda mustaqil etnografik kuzatuvlar yoki empirik so'rovnomalar o'tkazilmadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot davomida o'rganilgan tarixiy-adabiy manbalar, diniy-falsafiy qarashlar va etnografik tadqiqotlarning qiyosiy tahlili o'zbek xalqining axloqiy an'analari ko'p asrlik madaniy taraqqiyot hamda ijtimoiy munosabatlar ta'sirida shakllanganligini ko'rsatdi. Nazariy tahlil asosida milliy axloqiy an'analarning to'rtta asosiy tarkibiy yo'nalishi ajratildi: oilaviy munosabatlarda hurmat va mas'uliyat, jamoaviy hayotda o'zaro yordam va hamjihatlik, shaxsiy faoliyatda halollik va adolat, ijtimoiy muloqotda mehmondo'stlik va bag'rikenglik. Ushbu qadriyatlar jamiyatda axloqiy me'yorlarning

(cc) BY

avlodlararo uzatilishi va ijtimoiy ishonchning shakllanishiga xizmat qiluvchi madaniy mexanizmlar sifatida talqin etildi.

Tarixiy manbalar tahlili Yusuf Xos Hojibning XI asrda yaratilgan "Qutadg'u bilig" asarida adolat, aql, qanoat va axloqiy mas'uliyat jamiyat boshqaruvi hamda inson kamolotining muhim shartlari sifatida yoritilganligini ko'rsatadi. Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asarida saxovat, kamtarlik, rostgo'ylik va insonparvarlik fazilatlari ulug'lanib, manmanlik, yolg'onchilik va adolatsizlik tanqid qilinadi. Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" (1913) asarida esa axloqiy tarbiya shaxsning ilmiy-ma'rifiy rivojlanishi va jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq holda izohlanadi. Mazkur asarlarning qiyosiy o'rganilishi axloqiy qadriyatlarning tarixiy davrlar davomida yangi ijtimoiy mazmun bilan boyib borganligini ko'rsatadi.

Dinshunoslik nuqtayi nazaridan islom ta'limotidagi axloqiy tamoyillar bilan o'zbek xalqining milliy an'analari o'rtasida mazmuniy uyg'unlik mavjud. Qur'oni karimning Nahl surasi 90-oyatida adolat va ezgulik, Isro surasi 23–24-oyatlarida ota-onaga hurmat, Hujurot surasi 13-oyatida insonlar o'rtasidagi o'zaro tanishish tamoyillari bayon etilgan. Ushbu diniy-axloqiy qarashlar oilaviy tarbiya, kattalarga ehtirom va o'zaro yordam kabi mahalliy urf-odatlar bilan tarixan uyg'unlashgan. Biroq milliy an'analarning barchasini bevosita diniy ta'limot mahsuli sifatida baholash ilmiy jihatdan asosli emas.

O'zbek jamiyatida mahalla instituti axloqiy me'yorlarni avlodlarga yetkazish, jamoaviy birdamlikni mustahkamlash va o'zaro yordamni tashkil etish bilan bog'liq tarixiy ijtimoiy tuzilma hisoblanadi. Hashar, qo'ni-qo'shnichilik va mehmondo'stlik an'analari ijtimoiy hamkorlikning madaniy shakllari sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, ularning amaliy ifodalanishi hududiy, avlodiy va ijtimoiy sharoitlarga qarab farqlanishi mumkin.

Muhokama natijalariga ko'ra, globallashuv va raqamli madaniyat sharoitida axloqiy an'analarni rivojlantirish uchun ularni zamonaviy inson huquqlari, gender tengligi, diniy bag'rikenglik va fuqarolik mas'uliyati tamoyillari bilan uyg'unlashtirish muhimdir. Dinshunoslik ta'limida tarixiy manbalarni qiyosiy o'rganish, axloqiy vaziyatlarni tahlil qilish va avlodlararo muloqotdan foydalanish istiqbolli pedagogik yondashuvlar sifatida baholandi. Ularning amaliy samaradorligini aniqlash esa keyingi empirik tadqiqotlarni talab etadi.

XULOSA

Olib borilgan ilmiy-nazariy tahlillar asosida o'zbek xalqining axloqiy an'analari ko'p asrlik tarixiy taraqqiyot, milliy-madaniy tajriba, diniy-ma'rifiy qarashlar va ijtimoiy munosabatlar ta'sirida shakllangan murakkab ma'naviy qadriyatlar tizimi ekanligi asoslandi. Tadqiqot davomida mazkur an'analarning asosiy tarkibiy qismlari sifatida halollik, adolat, insonparvarlik, mehr-oqibat, mehmondo'stlik, kattalarga

(cc) BY

hurmat, oilaviy mas'uliyat va ijtimoiy hamjihatlik tamoyillari ajratib ko'rsatildi. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig", Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" va Abdulla Avloniyning "Turkiy guliston yoxud axloq" asarlarini qiyosiy o'rganish natijasida axloqiy qadriyatlarning tarixiy davrlar davomida uzluksiz rivojlanganligi, ularning mazmuni ijtimoiy ehtiyojlar va madaniy o'zgarishlar bilan bog'liq holda boyib borganligi aniqlandi. Islom ta'limotidagi adolat, ezgulik, ota-onaga hurmat va insonlararo munosabatlarga oid axloqiy tamoyillarning o'zbek xalqining milliy tarbiya an'analari bilan mazmunan uyg'unligi Qur'oni karimning Nahl, Isro va Hujurot suralaridagi tegishli oyatlar asosida yoritildi. Shu bilan birga, milliy axloqiy qadriyatlarning shakllanishini faqat diniy omillar bilan izohlash yetarli emasligi, ularning tarixiy taraqqiyotida qadimgi turkiy madaniyat, mahalliy urf-odatlar, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va ma'rifatparvarlik g'oyalari ham muhim o'rin egallaganligi ta'kidlandi. Oila va mahalla institutlarining axloqiy me'yorlarni avlodlarga yetkazish, jamoaviy birdamlikni mustahkamlash hamda yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini shakllantirishdagi tarixiy vazifalari nazariy jihatdan asoslandi. Globallashuv, urbanizatsiya va raqamli kommunikatsiyalar rivojlanayotgan sharoitda milliy axloqiy an'analarni saqlash ularni o'zgarmas me'yorlar sifatida qabul qilishni emas, balki zamonaviy ijtimoiy ehtiyojlar, inson huquqlari, gender tengligi va diniy bag'rikenglik tamoyillari bilan uyg'un holda rivojlantirishni talab etishi ko'rsatildi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, dinshunoslik ta'limida tarixiy-adabiy va diniy manbalarni qiyosiy tahlil qilish, milliy urf-odatlarning ijtimoiy mazmunini o'rganish, axloqiy muammolarga oid amaliy vaziyatlarni muhokama etish hamda avlodlararo muloqotni rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Kelgusida o'zbek xalqining axloqiy an'analariga yoshlarning munosabatini sotsiologik so'rovlar, etnografik kuzatuvlar va pedagogik tajriba-sinovlar orqali o'rganish, ularning zamonaviy ijtimoiy hayotdagi o'zgarishlarini baholash hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirishga qaratilgan ilmiy asoslangan tarbiyaviy mexanizmlarni ishlab chiqish muhim ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Орипова, М. Х. К., Пардаев, У. Х. У., & Бобожонов, Ж. Ш. (2026). МЕТОДИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ ЗАДАНИЙ В ФОРМАТЕ PISA В РАЗВИТИИ ЕСТЕСТВЕННО-НАУЧНОЙ ГРАМОТНОСТИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ХИМИИ. Universum: психология и образование, (6 (144)), 37-44.

2. Ulmasjonovich, S. X. (2026). YOSHLARDA VATANPARVARLIK TARBIYASI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 79(2), 305-309.

3. Nailyevna, I. D., & Vyacheslavovna, M. I. (2024). BASIC NATIONAL VALUES OF THE UZBEK PEOPLE: TRADITIONS, CUSTOMS AND RITUALS. Eurasian Journal of Academic Research, 4(11-2), 30-32.

4. Xoliyorova, S., Tilyabov, M., & Pardayev, U. (2024). Explaining the basic concepts of chemistry to 7th grade students in general schools based on steam. Modern Science and Research, 3(2), 362-365.

5. Jiemuratova, G. (2026). Developing a Value-Based Attitude Toward the Cultural Traditions of the Uzbek People: Specific Features, Challenges and a Pedagogical Model. Journal of Social and Theological Studies, 1(4), 284-291.

6. Abdugafurova, D. (2018). Islam, morality and public education: Religious elements of ethics and etiquette in the Uzbek school curriculum. Central Asian Affairs, 5(3), 213-232.

7. Bobojonov, J. S. (2026). KIMYO TA'LIMIDA STEAM YONDASHUVI ASOSIDA AMALIY LOYIHALARNI TASHKIL ETISHNING AHAMIYATI.

8. Abdievich, A. A. (2021). Value Approach To The Analysis Of Spiritual Culture Of Uzbekistan. Journal of Social Research in Uzbekistan, 1(1), 1-7.

9. Pardayev, U., Abdullayeva, B., & Abduraximova, M. (2025). ZAMONAVIY VIRTUAL LABORATORIYA PLATFORMALARIDAN FOYDALANIB KIMYO FANINI O 'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH. Modern Science and Research, 4(5), 48-50.

10. Sattorova, M. (2026). UZBEK FOLK LITERATURE AS A SOURCE OF MORAL AND SPIRITUAL EDUCATION. Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar, 3(6), 272-276.

11. Ulmasjonovich, S. X. (2026). YOSHLAR TARBIYASIDA TARIXIY MEROSNING AHAMIYATI. Ustozlar uchun, 106(2), 172-176.

12. Egamberdiyev, B. B. O. (2026). THE PHILOSOPHICAL ROLE OF CUSTOMS AND RITUALS IN SOCIAL LIFE AND THE MAHALLA SYSTEM IN UZBEKISTAN. Mahalliy va xalqaro konferensiyalar platformasi, (5), 29-36.

13. Ulmasjonovich, S. X. (2026). MARKAZIY OSIYO MA'NAVIY MEROSINING JAHON SIVILIZATSIYASIDAGI O'RNI. Лучшие интеллектуальные исследования, 79(1), 571-578.

14. Malikov, T. T. (2025). Spiritual culture and value of Uzbekistan. Ilm, tadqiqot va taraqqiyot/Наука, исследования и развитие, 5(13), 413-420.

15. Ulmasjonovich, S. X., & Hamidjon o'g'li, M. S. (2026). RAQAMLI ASR E'TIQODI: INTERNET VA GADJETLAR DINNI QANDAY O'ZGARTIRMOQDA?. Новости образования: исследование в XXI веке, 4(43), 390-393.

16. Rakhmatova, M. T. (2024). PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF SPIRITUAL AND MORAL QUALITIES OF STUDENTS

THROUGH THE MEANS OF UZBEK FOLK MUSICAL CREATIVITY. Inter education & global study, (3 (1)), 65-73.

17. Azim o‘g‘li, O. R., Xayrullo o'g, P. U. B., & Umurzokovich, T. M. (2024). Importance of integrating virtual laboratory software into analytical chemistry and learning processes. FAN VA TA'LIM INTEGRATSIYASI (INTEGRATION OF SCIENCE AND EDUCATION), 2(1), 38-43.